

Реформування судової системи

З прийняттям у червні 1996 року Основного Закону держави було окреслено нову систему судоустрою, закріплено гарантії права на судовий захист, визначено основні засади здійснення судочинства. Юрисдикцію судів поширено на всі правовідносини, що виникають у державі. Принципами побудови системи судів загальної юрисдикції визнано територіальність і спеціалізацію. Визначено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. У системі судів загальної юрисдикції повинні діяти також апеляційні та місцеві суди. Встановлено, що судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду та суддів, які призначаються вперше строком на п'ять років. У визначених законом випадках, окрім професійних суддів, правосуддя повинно здійснюватися також народними засідателями і присяжними. Утворено Вищу раду юстиції – колегіальний незалежний орган, відповідальний за формування високопрофесійного суддівського корпусу.

У 2000 році на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну виконавчу службу» [1] Державна виконавча служба була відокремлена від судів [2]. Не дивлячись на певні позитивні зрушення в напрямку створення нової судової системи в Україні, ще залишалось багато невирішених питань, зокрема: 1) створення вищих спеціалізованих судів загальної юрисдикції та реформування Верховного Суду України [3]; 2) законодавча деталізація принципів побудови системи судів загальної юрисдикції; 3) забезпечення інстанційності розгляду справ судами; 4) створення постійно діючого органу, відповідального за кваліфікаційний рівень суддів та дотримання ними дисциплінарних вимог; 5) забезпечення діяльності суду присяжних; 6) скасування військових судів; 7) демократизація кримінального та цивільного законодавства.

21 червня 2001 року ухвалено пакет законів, якими вносилися зміни до

низки законів, що регулювали питання судоустрою, статусу суддів та судочинства. Ці зміни отримали назву «малої судової реформи» і пов'язані насамперед з утворенням єдиної системи судів загальної юрисдикції шляхом включення до неї арбітражних судів, які були перейменовані на господарські. Запроваджувалися нові процедури оскарження судових рішень (апеляція і касація, замість радянської касації і перегляду у порядку нагляду), санкціонування судом арешту, тримання під вартою і затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, проведення огляду та обшуку житла або іншого володіння особи [4].

Закон України «Про судоустрій України» [5] передбачав у системі судів загальної юрисдикції нові судові ланки – Касаційний суд України і Апеляційний суд України (щоправда, обидва ці суди так і не було утворено через визнання цих інститутів Конституційним Судом України неконституційними). Закон також встановив трирічний строк для створення адміністративних судів. Повноваження щодо організаційного забезпечення діяльності судів передані новій системі – державній судовій адміністрації, утвореній у структурі виконавчої влади спеціально для організаційного забезпечення діяльності судів, підзвітній вищим органам суддівського самоврядування. Всупереч Конституції, розширено повноваження Президента щодо судової гілки влади: наділення повноваженнями призначати голів та заступників голів судів (крім Верховного Суду) та звільняти їх з посад, переводити суддів з одного суду до іншого, присвоювати суддям військових судів усі військові звання (а не тільки вищі, як зазначено в Основному Законі), визначати кількісний склад Верховного Суду [5].

Вересень 2005 року – початок функціонування адміністративних судів в Україні на підставі Кодексу адміністративного судочинства України, що визначає юрисдикцію, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства [6]; Законом України

«Про доступ до судових рішень» визначено порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства [7].

П'ятнадцята річниця незалежності України характеризувалась наступними проблемами судівництва: 1) невідповідністю системи судів загальної юрисдикції вимогам Конституції України, видам та стадіям судочинства; 2) незавершеністю реформи процесуального права; 3) перевантаженістю судів справами та недостатньою прозорістю їх діяльності; 4) незабезпеченістю незалежності суддів; 5) низьким рівнем кваліфікації значної частини суддівського корпусу та низькою ефективністю системи професійної відповідальності суддів тощо [4].

У травні 2006 року була прийнята Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні, якою передбачалось здійснити ряд заходів з метою забезпечення [8]: 1) доступності правосуддя; 2) справедливої судової процедури; 3) незалежності, безсторонності та професіоналізму суддів; 4) юридичної визначеності, однаковості судової практики і відкритості судових рішень; 5) ефективності судового захисту.

Згідно Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 червня 2007 року № 486-р «Про граничну чисельність працівників апарату апеляційних та місцевих загальних судів» [9], розробленого на виконання положень Законів України «Про судоустрій України» [5], «Про доступ до судових рішень» [7], вимог процесуального законодавства, Наказу ДСА України від 23.10.2007 року № 672/к «Про граничну чисельність працівників апарату апеляційних та місцевих загальних судів» [9] з 01 січня 2008 року до штатних розписів суду введено посади керівника апарату суду, консультанта, який буде суміщати два напрямки роботи – ведення кадрової роботи та аналізу судової статистики, головного спеціаліста з інформаційних технологій.

Новим повштохом до оновлення судової системи слугували події кінця

2013 року, початку 2014 року на майдані незалежності у Києві. З Указу Президента України «Питання Ради з питань судової реформи» [10] від 27 жовтня 2014 року почалось повне перезавантаження судової системи. Цим указом було створено Раду з питань судової реформи, яка мала напрацювати необхідні закони для запуску судової реформи. Рада з питань судової реформи є консультативно-дорадчим органом при Президентові України, яка підзвітна Президентові України. Основними завданнями Ради з питань судової реформи є: підготовка та подання Президентові України пропозицій стосовно стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів, розроблення планів дій щодо впровадження цієї стратегії; сприяння налагодженню ефективного механізму взаємодії державних органів, інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій з питань підготовки і реалізації стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів; підготовка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів, розгляд і оцінка пропозицій та ініціатив державних органів, інститутів громадянського суспільства і міжнародних організацій із зазначених питань; здійснення моніторингу впровадження та аналізу ефективності реалізації в Україні стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів, досягнення цілей такого реформування; забезпечення інформування громадськості та міжнародної спільноти про стан розроблення, реалізації і зміст стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів.

Знаковою подією стало прийняття Закону України “Про відновлення довіри до судової влади” [11] від 08 квітня 2014 року, так званий «закон про люстрацію суддів». Цей Закон визначає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції (далі - перевірка суддів) як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів судів загальної

юрисдикції до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності і справедливості. Метою перевірки суддів є: утвердження верховенства права в суспільстві та законності у діяльності судів; відновлення довіри до судової влади в Україні; з'ясування фактів, що свідчать про порушення суддями присяги, наявність підстав для притягнення суддів до дисциплінарної або кримінальної відповідальності; утвердження в діяльності суддів принципів незалежності та неупередженості. Перевірку суддів загальної юрисдикції здійснювала Тимчасова спеціальна комісія з перевірки суддів загальної юрисдикції діє при Вищій раді юстиції, яка діяла протягом року у складі 15 осіб. Суб'єктами її формування були Пленум Верховного Суду України, Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики та Верховна Рада України.

Наступним кроком на шляху реформування судової системи було прийняття Закону України "Про забезпечення права на справедливий суд" [12] від 12 лютого 2015 року як основного законодавчого акту судової реформи з метою підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та забезпечення права на справедливий суд. Венеційська комісія загалом позитивно оцінила цей Закон. Схвально розцінені: посилення ролі Верховного Суду як гаранта єдності судової практики, наголос на формальному характері ролі Президента у призначенні суддів на початковий термін, введення переліку підстав для відповідальності за «порушення присяги» для виключення надмірно широкої дискреції дисциплінарних органів, введення шкали санкцій дисциплінарної відповідальності, яка дозволяє застосовувати санкції пропорційно, і докладні положення про кваліфікаційний оцінюванні суддів перед призначенням безстроково або підвищенням. Експерти комісії звернули увагу на те, що на рівні закону можуть бути вдосконалені положення про переведення суддів без конкурсу в разі реорганізації або ліквідації судів, використання мов у судовому процесі.

У питанні «переатестації» Венеційська комісія звернула увагу на важливість дотримання принципу незалежності судді.

30 вересня 2016 року вступають у дію силу Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» №1401-VIII [13] і Закон України «Про судоустрій і статус суддів» №1402-VIII [14]; втрачає чинність Закон України «Про судоустрій і статус суддів» №453-VI, крім положень, зазначених в пунктах 7, 23, 25, 36 «Прикінцевих та перехідних положень» [5]; міністр юстиції і Генеральний прокурор припиняють свої повноваження як члени Вищої ради юстиції (ВРЮ). Члени ВРЮ здійснюють повноваження членів Вищої ради правосуддя (ВРП); матеріали та подання ВРЮ про призначення суддів строком на п'ять років повертаються в ВРП для вирішення питання про призначення суддів на посади з урахуванням внесених змін.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» №1402-VIII [14] судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур. Судоустрій будується за принципами територіальності (за місцем реєстрації, місцезнаходженням відповідача, за місцем знаходження будинку), спеціалізації (цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні справи та справи про адміністративні правопорушення) та інстанційності (суд першої інстанції, апеляційний та касаційний суд, здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх).

Найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд. Систему судоустрою складають: Верховний Суд, апеляційні, місцеві суди та вищі спеціалізовані суди.

Верховний Суд – найвищий суд у системі судоустрою України, до складу якого входять судді у кількості не більше двохсот. У складі Верховного Суду діють: 1) Велика Палата Верховного Суду; 2) Касаційний адміністративний суд; 3) Касаційний господарський суд; 4) Касаційний кримінальний суд; 5) Касаційний цивільний суд.

Апеляційну інстанцію представляють апеляційні суди, апеляційні господарські суди, апеляційні адміністративні суди. Апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суди першої інстанції, з розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах. У складі апеляційного суду можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ.

Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Місцевими господарськими судами є окружні господарські суди. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом. Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, з числа яких призначається голова суду та, у визначених законом випадках, заступник або заступники голови суду. З числа суддів місцевого загального суду обираються слідчі судді (суддя), які здійснюють повноваження з судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні в порядку, визначеному процесуальним законом.

Вищими спеціалізованими судами є:

- 1) Вищий суд з питань інтелектуальної власності;
- 2) Вищий антикорупційний суд.

Нововведеннями також є моніторинг способу життя судді, що проводиться з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам; повна

перевірка декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка подається суддею, здійснюється відповідно до закону центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику, та полягає у з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей, точності оцінки задекларованих активів, перевірці на наявність конфлікту інтересів та ознак незаконного збагачення; подання Декларації родинних зв'язків судді.

У листопаді 2016 року при Вищій кваліфікаційній комісії суддів (ВККС) створена Громадська рада доброчесності, яка сприятиме комісії у встановленні відповідності судді або кандидата на посаду судді критеріям професійної етики та доброчесності. Зокрема збирає, перевіряє та аналізує інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді); надає Вищій кваліфікаційній комісії суддів України інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді); надає, за наявності відповідних підстав, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до дос'є кандидата на посаду судді або до суддівського дос'є; делегує уповноваженого представника для участі у засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді).

У грудні 2016 року було прийнято Закон «Про Вищу Раду Правосуддя» № 1798-VIII [15], що запровадив новий статус ВРП, як єдиного органу з розгляду всіх питань, пов'язаних із призначенням, звільненням суддів та застосуванням до всіх суддів дисциплінарної відповідальності.

У лютому 2017 року розпочався конкурс на посади суддів ВС в касаційних судах; участь кандидатів, які не відповідають вимогам для призначення на посаду судді відповідно до Конституції України, в процедурах відбору або призначення припиняється; судді Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів подають в ВККС декларації

родинних зв'язків судді і сумлінності судді; ВККС забезпечила початок функціонування автоматизованої системи формування і ведення суддівських досьє (досьє кандидатів на посади суддів). Новий Верховний Суд почав роботу 15 грудня 2017 року. Вищий адміністративний суд, Вищий господарський суд і Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ припинили функціонування. Відповідно до законодавства до складу Верховного Суду входять судді у кількості не більше двохсот. 10 листопада 2017 року Президент України своїм указом призначив 113 суддів до складу Верховного Суду. 14 грудня 2017 року було призначено ще 2 суддів Верховного Суду. Таким чином станом на 1 січня 2018 року до складу Верховного Суду було призначено 115 суддів. У липні 2018 року Вища рада правосуддя погодила кількість суддів Верховного Суду у 196 осіб, з яких: у Касаційному адміністративному суді – 56, у Касаційному господарському суді – 45, у Касаційному кримінальному суді – 42, у Касаційному цивільному суді – 53. У серпні 2018 року було оголошено конкурс на зайняття вакантних посад суддів Верховного Суду.

13 липня 2017 року було прийнято Закон України «Про Конституційний Суд України» [16] № 2136-VIII, яким було відновлено зв'язок Конституційного Суду з іншими судами в Україні, оскільки новим інститутом «конституційної скарги» встановлено право переглядати рішення, що набрали чинності, якщо вони ґрунтуються на застосуванні законів, які суперечать Конституції України.

Законопроект «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [17] № 6232 уже став рекордсменом ще до прийняття. По-перше, це найбільший за обсягом законопроект за весь час існування Верховної Ради України. Три кодекси розроблено заново з нуля та викладено в одному документі, що 14 шрифтом із одинарним інтервалом займає 794 сторінки, форматом А4. По-друге, безумовно, вражають темпи, пов'язані з його розробленням та

розглядом. Розроблення законопроекту було розпочато після прийняття змін до Конституції і вже через півроку, у березні 2017 року, законопроект було подано Президентом до парламенту як невідкладний. Через три місяці після цього, 21 червня 2017 року, Верховна Рада України прийняла законопроект № 6232 у першому читанні, а розгляд більш ніж двох тисяч поправок було завершено ще за три місяці, і 3 жовтня 2017 року законопроект № 6232 було прийнято в другому читанні.

Прийняття кардинально нового процесуального кодексу «з нуля» не є чимось абсолютно новим: так, у 2004 році приймався новий Цивільний процесуальний кодекс України, у 2005 - Кодекс адміністративного судочинства України, а в 2012 - Кримінальний процесуальний кодекс України. Але ніколи три процесуальних кодекси не приймалися одночасно! Згідно з текстом законопроекту № 6232 Закон набирає чинності з дня початку роботи Верховного Суду, визначеного рішенням його пленуму.

Багато з новацій, які запропоновано законопроектом № 6232 справді вражають, оскільки вони є абсолютно новими для всіх країн пострадянського простору.

З'являються електронні докази («інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних й інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатись, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема, у мережі Інтернет). Тобто інформація з сайтів Інтернету тепер може бути доказом в суді.

Обов'язковою стає не лише аудіо-, а й відеофіксація судового процесу, за клопотанням сторони суд забезпечує відеотрансляцію процесу. Таким чином клієнт тепер зможе не виходячи з дому за чашкою кави спостерігати,

як захищають його інтереси в суді за кількасот, а то й тисяч кілометрів від нього. Існують сумніви стосовно технічної можливості виконання такого транслявання найближчим часом.

Електронний суд. Запроваджується надсилання електронних повісток за допомогою e-mail або СМС-повідомлень. З'являється можливість подавати процесуальні документи до суду та ознайомитися з матеріалами справи через Інтернет. Під час відкриття справи суддя в ухвалі зазначає веб-адресу сторінки на офіційному веб-порталі судової влади України в мережі Інтернет, за якою учасники справи можуть отримати інформацію зі справи, що розглядається.

Упроваджується судова медіація, як окремий закритий процес досягнення згоди між сторонами за участю судді, коли суддя окремо та закрито спілкується з обома сторонами та шукає можливість досягнення між ними згоди.

Визнається правопорушенням «зловживання процесуальними правами». За подання одночасно кількох позовів чи безпідставне оголошення висновку судді санкцією може стати не лише відмова у прийнятті позову чи задоволення клопотання, а й прямий штраф безпосередньо тієї особи, яка вчинила відповідну дію [18].

Контрольні запитання:

1. Особливості проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції відповідно до «закону про люстрацію суддів».
2. Структура оновленої судової системи судів відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р.
3. Особливості інституту «конституційної скарги».

Список використаних джерел:

1. Про державну виконавчу службу: закон України від 24.03.1998 р. №

202/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/202/98-вр>.

2. Про Білопільський районний суд Сумської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bl.su.court.gov.ua/sud1801/about/history/>.

3. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]: за станом на 02 березня 2014 р. / Верховна Рада України. – нормативно-правова база «ЛІГА: ЗАКОН», 1991 – 2015.

4. Етапи становлення судової системи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=967%3A270115-18&catid=120%3A6-0315&Itemid=155&lang=ru.

5. Про судоустрій України: закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3018-14>.

6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.

7. Про доступ до судових рішень : закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>.

8. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 10.05.2006 № 361/2006 [Електронний ресурс]: за станом на 10 травня 2006 р. / Президент України. – нормативно-правова база «ЛІГА: ЗАКОН», 1991 – 2015.

9. Про граничну чисельність працівників апарату апеляційних та місцевих загальних судів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.06.2007 р. № 486-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/486-2007-р>.

10. Питання Ради з питань судової реформи: Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: від 27.10.2014 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826/2014>.

11. Питання Ради з питань судової реформи: Указ Президента України від 08.04.2014 № 1188-VII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826/2014>.

12. Про забезпечення права на справедливий суд: Закону України від 12.02.2015 № 192-VIII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19>.

13. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>.

14. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

15. Про Вищу Раду Правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>.

16. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

17. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>.

18. Правдюк В. Судова реформа: головні новації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://jurliga.ligazakon.net/news/165407_sudova-reforma-golovn-novats.